

JAN A. PASZKIEWICZ

Z DZIEJÓW ODDZIAŁU POLSKIEGO TOWARZYSTWA KRAJOZNAWCZEGO — POLSKIEGO TOWARZYSTWA TURYSTYCZNO-KRAJOZNAWCZEGO W CHEŁMIE

Początki zorganizowanego ruchu turystyczno-krajoznawczego na terenie miasta i okolic związane są z postacią Edwarda Łuczковского (1865–1932) — chełmianina od wielu pokoleń, miejscowego „doktora Judyma”, niezwykle ofiarnego społecznika i aktywnego regionalisty¹. W 1905 r. jeszcze „założył w Chełmie Kółko Cyklistów i w gronie przyjaciół wyjeżdżał w teren, poznając piękno krajobrazu i poszukując śladów przeszłości regionu”². Wkrótce po powołaniu w Warszawie Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (3 XII 1906 r.) stał się członkiem korespondentem owego „Ministerstwa Polskości”.

Po jego usilnych staraniach u władz, 28 kwietnia 1910 r. został otwarty w Chełmie Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, którego został prezesem. W tej społecznej organizacji skupił miejscową inteligencję, ożywiając ją duchem umiłowania kraju ojczystego i wzbudzając potrzebę jego lepszego poznania. Dzielnie go w tej sprawie wspierała żona — Bronisława z Danielewiczów, poślubiona w 1894 r. Działalność PTK miała na celu przeciwstawienie się szalejącej wówczas rusyfikacji. Organizowane były wycieczki krajoznawcze i odczyty, prenumerowano polskie czasopisma, gromadzono książki [w 1911 r.

---

¹ Był współzałożycielem Towarzystwa Dobroczynności, które w 1905 r. uruchomiło przy ul. Lwowskiej — w budynku po Seminarium Nauczycielskim — ochronkę dla sierot. W latach 1922–1926 prezesował chełmskiemu gniazdu Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, z siedzibą w budynku stojącym przy ul. Mickiewicza, róg Kopernika.

² K. Prożogo, *Edward Łuczowski*, [w:] *Patroni ulic Chełma*, Chełm 1997, s. 85.

urządzono nawet czytelnię z wypożyczalnią — J. A. P.] i zbiory muzealne — jak pisze Konstanty Prożogo³.

Oddział PTK w Chełmie powstał po uprzedniej wizycie warszawskiego dziennikarza Karola Hoffmana, zaproszonego do miasta przez dr. E. Łucz-kowskiego. Ów członek Rady Głównej PTK, korzystając z uprzejmości ks. Wincentego Hartmana, wygłosił w parafialnym kościele (p.w. Rozesłania św. Apostołów — dawniej farnym, stojącym na miejscu wotywniej Jagiellowej katedry) ilustrowany przezrociami (!) odczyt „Krajoznawstwo u nas”. Informacje udzielone przez gościa miały charakter instruktażowy i służyły właśnie założeniu Oddziału na terenie „Rosyjskiego Ulsteru” — „targanej bólem Chełmszczyzny” po brutalnej likwidacji przez rosyjskiego zaborcę unickiej diecezji, w obliczu wyodrębnienia jej obszaru w osobną gubernię oraz w perspektywie wydzielenia z Królestwa Polskiego i wcielenia do Cesarstwa Rosyjskiego. Ruch krajoznawczy od zarania stanowić miał tutaj ukrytą formę propagandy polskości. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze było u progu I wojny światowej jedyną organizacją w mieście, która zrzeszała wyłącznie Polaków — przedstawiciele miejscowej inteligencji świeckiej i duchownej oraz okolicznych ziemian. W 1911 r. Oddział chełmski liczył już 118 członków, podczas gdy lubelski — powołany do życia w innych przecież warunkach (20 stycznia 1908 r.) — zrzeszał wówczas 94. Tego też roku sięgają właściwe początki tradycji polskiego muzealnictwa w Chełmie, związane z działalnością sekcji muzealnej pod przewodnictwem Jana Kicińskiego

³ Jw., s. 85–86. Nad grobem założyciela i długoletniego prezesa Oddziału PTK — na cmentarzu parafialnym przy ul. Lwowskiej — przykrytym kamienną płytą z napisem, iż „żył sercem . . .”, przemawiał w 1932 r. przybyły na pogrzeb ówczesny minister spraw zagranicznych płk Józef Beck, żonaty z siostrą Doktora. Przed II wojną światową rynek starego miasta nazwano placem Łucz-kowskiego, które to brzmienie przywrócone zostało w 1992 r. W latach osiemdziesiątych zaś imieniem Doktora nazwano ledwie małą błotnistą uliczkę (?), gdzieś na obrzeżach miasta. 29 września 1985 r. odbyła się — na okoliczność 75-lecia chełmskiego krajoznawstwa i Światowego Dnia Turystyki — uroczystość odsłonięcia tablicy pamiątkowej z czerwonego piaskowca z wizerunkiem Edwarda Łucz-kowskiego (ufundowanej przez Zarząd Wojewódzki PTTK w Chełmie) na fasadzie budynku, w którym mieszkał, pod nr. 5, ówczesnego placu Konstytucji w północnej pierzei dawnego rynku. Wzięli w niej udział m.in. uczestnicy XXV Jubileuszowego Rajdu „Jesiennego”. W 1988 r. Zarząd Wojewódzki PTTK wydał medal (proj. Jerzego Jarnuszkiewicza, bity w Mennicy Państwowej) z podobizną Edwarda Łucz-kowskiego jako prekursora chełmskiego krajoznawstwa — funkcjonujący do momentu rozwiązania struktury ZW PTTK w Chełmie (z dniem 31 grudnia 1990 r.) jako Odznaka Honorowa za zasługi dla społecznej kadry statutowej, programowej i funkcyjnej oraz jednostek organizacyjnych stowarzyszenia działających w obrębie ówczesnego województwa chełmskiego.

i Macieja Jensza, funkcjonującej przy tutejszym Oddziale PTK. Dysponując skromnymi możliwościami, lecz działając z iście organicznikowską pasją, entuzjaści owi spod znaku PTK rzucić zapewne chcieli tym samym wyzwanie polakożercom z kręgu miejscowego czarnosecinnego bractwa prawosławnego patronującego Muzeum Cerkiewno-Archeologicznemu. Bractwa cieszącego się wsparciem ze strony biskupa chełmskiego (wkrótce arcybiskupa) Eulogiusza, posła dumskiego, i protektorem samego cara Mikołaja II!

W gronie 62 członków założycieli Oddziału, stanowiących ówczesną elitę umysłową polskiej społeczności, znalazło się aż pięciu księży: Wacław Adamski, Jan Bernard ze Świerż, wspomniany dziekan Wincenty Hartman, Stanisław Sonne (1873–1923)⁴ i Bronisław Zakrzewski z Rejowca. W składzie Zarządu Oddziału, reaktywowanego 27 czerwca 1918 r., występuje jako skarbnik ks. Wincenty Pawelec. Wśród 27 wskrzesicieli Oddziału 31 maja 1929 r. odnajdujemy jeszcze postać księdza kanonika Wacława Kosiora (1882–1940)⁵. Jeżeli wspominam o owych siedmiu duchownych, to nie omieszkam w tym miejscu napomknąć, że Członkiem Honorowym stowarzyszenia — do niedawna członkiem zwyczajnym, systematycznie regulującym składki członkowskie za pośrednictwem ks. prałata Dziwisza — jest sam papież Jan Paweł II, który poza PTTK należy jedynie do Związku Podhalan!

Głównym współpracownikiem doktora był, występujący obok niego i Bronisława Fudakowskiego jako założyciel Oddziału, Józef Papużyński (1879–1944) — od 1903 r. właściciel słynnej apteki przy ul. Lubelskiej 34⁶. Po 1905 r. był prezesem wspomnianego Koła Cyklistów i „urządzał częste wycieczki rowerowe dla poznania regionu”⁷. Od początku wchodził w skład Zarządu Oddziału, w którym od 1913 i ponownie po 1918 r. pełnił funkcję wiceprezesa. Aktywnie uczestniczył w pracach owego gremium i wyciecz-

⁴ Przebywał w Chełmie w latach 1907–1921. Był nauczycielem religii, etyki, łaciny, greki i geografii oraz ofiarnym filantropem. Zmarł w Zaklikowie. Jego imieniem nazwano przed wojną obecną ul. Plk. Władysława Muzyki, do 1990 r. funkcjonującą pod nazwą K. Rokossowskiego. Od 1992 r. imię księdza nosi ulica prostopadła do ul. Księdza Piotra Skargi.

⁵ W latach 1920–1940 był proboszczem i dziekanem chełmskim. Zmarł w Lublinie. Tablica poświęcona jego pamięci znajduje się w kościele parafialnym p.w. Rozesłania św. Apostołów.

⁶ W końcu maja 1901 r. zatrzymał się na nocleg w pokoju doń przyległym (wówczas własność Filipowicza) po ucieczce z obserwacji w petersburskim szpitalu św. Mikołaja Cudotwórcy Józef Piłsudski, po czym przez „zieloną granicę” na Tanwi przedostał się do austriackiej Galicji.

⁷ K. Prożogo, Józef Papużyński, [w:] 70 lat krajoznawstwa chełmskiego, Chełm 1980, maszynopis, s. XXXVI (Dodatki).

kach krajoznawczych, a na zebraniach członkowskich wygłaszał często odczyty.

Wśród członków Oddziału w pierwszych pięciu latach jego istnienia występuje także wiele innych znakomych postaci, znanych niegdyś i cieszących się zasłużonym autorytetem w mieście i okolicy, zamieszkujących nie rzadko w powiecie chełmskim, a nawet poza jego ówczesnymi czy obecnymi granicami administracyjnymi. Można tu wymienić: Stanisława Białkowskiego z Wygody, Adama Ciemnińskiego z Horodyszcz, Tadeusza Czachowskiego z Łukówka (później Hańska), Wacława Cotta z Rejowca, Annę i Bronisława Fudakowskich z Uhra, Antoniego Gładyszewskiego z Pokrówki, Henryka Kamińskiego z Wojsławic, Czesława Kawczyńskiego ze Świąnicy, Zdzisława Marcinkowskiego ze Starostwa, Antoniego Mostowskiego z Żółtaniec, Jarosława Niklewicza z „Wólki Uhruskiej” (tak w ówczesnym brzmieniu), Ludwika Ołędzkiego z Chylina, Wacława Rzewuskiego z Kasiłanu, dr. Mieczysława Sosnowskiego z Rejowca, Romana Ulanickiego z Pobołowic, Marię i Wincentego Chrzanowskich z Dorohuska, Jana Józefowskiego z Husynnego, Jerzego Kicińskiego z Białopola, Konstantego Komorowskiego z Kazimierówki, Janinę Kozerską ze Stawu, dr. Kozickiego z Siedliszcza, Gabrielę i Jana Kicińskich z Kaniego, Stanisława Karpińskiego z Wytyczna, niestrudzonych w pracy niepodległościowej Felicjana jr. z Serebryszcz i Zdzisława z Bezka Lechnickich, Apolinarego Machczyńskiego z Rejowca, Antoniego Otockiego z Antonina, Jana Orsettiego z Siennicy, Władysława Poletyllę z Leszczan, Dominika Rzewuskiego jr. z Sielca, Stanisława Tittenbruna z Dryszczowa.

19 czerwca 1910 r. zorganizowano pierwszą wycieczkę do Rejowca, Krynicy i Krupego, a jesienią 3 odczyty, w 1911 r. 5 wycieczek (na Górę Kościuszki, do Puław — Kazimierza — Nałęczowa, nad jezioro Świtaz Wołyński, Jezioro Bazylikańskie, dwie do podziemi kredowych) i 7 odczytów, w 1912 r. 2 wycieczki (do kamieniołomów w Spasie i podziemi kredowych) i 5 odczytów, w 1913 r. 5 wycieczek (nad Jezioro Bazylikańskie, do lasu Borek, Bielawina, nad Jezioro Wytyckie i do Stołpia) i 7 odczytów. Ponadto przyjęto w Chełmie jedną wycieczkę z Lublina (15 osób), której przewodnikiem był dr E. Łuczkowski.

*

*   *

Reaktywowany w 1918 r. przez 28-osobowe gremium Oddział nawiązał kontakt z centralą Towarzystwa w Warszawie, lecz nie przejawiał w okresie międzywojennym — jak wynika z zachowanej, szczątkowej wprawdzie do-

kumentacji — szczególnej aktywności. W 1924 r. w Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego powstało Szkolne Koło Krajoznawcze, prowadzone przez nauczyciela Jana Moczulskiego, następnie (od 1926 r.) przez nauczyciela i działacza PTK Mariana Jumborskiego (organizowano zebrania, odczyty i wycieczki). Analogiczne Koło, powołane w 1927 r. w Seminarium Nauczycielskim pod opieką nauczyciela Zygmunta Kruszewskiego, organizowało odczyty i wycieczki.

Oddział tymczasem musiał podupaść, gdyż w 1929 r. reaktywowano go ponownie. W 27-osobowym gronie entuzjastów krajoznawstwa i regionalistów znaleźli się wówczas m.in. starosta Bronisław Bagiński, sędzia Tadeusz Kozerski i profesor Kazimierz Paweł Janczykowski. Jednym z dwóch zastępców E. Łuczковского został wspaniały dyrektor gimnazjum Wiktor Grzegorz Ambroziewicz (1882–1968)⁸. W roku następnym przeniósł się on do Warszawy, a w dwa lata później zmarł dr E. Łuczkowski, po czym znowu nastąpił regres w działalności Oddziału.

(W 1930 r. opiekę nad Szkolnym Kołem Krajoznawczym w gimnazjum przejęła nauczycielka geografii Helena Zajdlerowa, w kolejnym zaś włączono je do Koła Historycznego — jako sekcję krajoznawczą pod opieką nauczycielki historii Jadwigi Jędrzejewskiej.

(W 1933 r. opiekę nad sekcją przejął przebywający w Chełmie od 1918 r. nauczyciel geografii Kazimierz Paweł Janczykowski (1888–1972) i na jej bazie zorganizował na nowo Koło, które przyjęło wówczas imię Wincentego Pola. 15 września 1934 r. stało się ono członkiem Sekcji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Oddziału Krakowskiego PTK, a jego przedstawiciele brali udział w zjeździe krajowym. Młodzież zgromadzona była w 3 sekcjach: wycieczkowej, fotograficznej i meteorologicznej, uczestnicząc w wycieczkach, rajdach i spływach. Penetrując powiat chełmski i Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie (stąd K. Janczykowskiego słusznie określić można jako odkrywcę walorów turystyczno-krajoznawczych Pojezierza!) zebrała nazwy

---

⁸ Ów zasłużony nauczyciel-krajoznawca, działacz niepodległościowy i publicysta, przebywał w Chełmie w latach 1917–1930. W 1956 r. odznaczony został Złotą Honorową Odznaką PTTK. Zmarł w Warszawie. Wychowankowie I LO ufundowali w 1971 r. epitaforium w kościele oo. Franciszkanów-reformatów poświęcone pamięci jego i małżonki, Stanisławy, która również należała do wspomnianego gremium wskrzesicieli Oddziału PTK. W 1979 r. Oddział PTTK wydał medal z okazji 60-lecia Muzeum w Chełmie (proj. Edward Gorol, bity w Mennicy Państwowej) z podobiznami W. Ambroziewicza jako założyciela i K. Janczykowskiego jako współorganizatora tej instytucji. Imieniem pierwszego dyrektora czarniecczyków nazwano jedną z ulic Chełma (równoległą do 11 listopada, boczną W. Muzyki).

fizjograficzne dla 10 gmin powiatu i sprawowała opiekę nad stacją meteorologiczną PIHM. W efekcie powstały: pierwszy przewodnik turystyczny autorstwa K. Janczykowskiego *Szlak wędrówkowy po powiecie chełmskim* (druk w 1933 r.) i jego szkic geograficzny zatytułowany *Wśród wzgórz kredowych*, zamieszczony w *Księdze pamiątkowej XX-lecia Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego* (1935 r.).

*
*   *   *

Dopiero 4 grudnia 1948 r. odbyło się zebranie organizacyjne członków odnowicielei Oddziału w Chełmie z udziałem 22 osób, w tym Marceliny Szychowej, delegatki z ramienia PTK i referentki działu turystyki województwa lubelskiego, dyrektora Mariana Lipskiego i Jana Łukaszewskiego, delegata Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Prezesem reaktywowanego, formalnie zatwierdzonego przez Zarząd Główny PTK 1 kwietnia 1949 r., Oddziału został Kazimierz P. Janczykowski, a sekretarzem Janusz Papużyński⁹.

17 grudnia 1950 r. w Warszawie doszło do powstania PTTK, w wyniku odgórnego zjednoczenia PTK z sięgającym początkami jeszcze 1873 r. Polskim Towarzystwem Tatrzańskim. Znamienne, iż chełmski Oddział PTTK powołany został na walnym zgromadzeniu dopiero 25 maja 1953 r. — już po śmierci Józefa Wissarionowicza. Okres stalinowski nie sprzyjał zresztą działalności organizacji i stowarzyszeń, także w Chełmie. Miejscowy Oddział PTTK liczył w 1956 r. 92 członków, w roku następnym już 163. Do 12 grudnia 1960 r. prezesował Oddziałowi Kazimierz P. Janczykowski. Na zjeździe 25 lutego 1961 r. nadano mu tytuł Prezesa Honorowego.

10 grudnia 1960 r. zorganizowano pierwszy „Rajd po Ziemi Chełmskiej” z udziałem 96 uczestników, przesunięty w latach następnych na wrzesień i nazwany „Rajdem Jesiennym” — dający początek wielu cyklicznym imprezom turystyki kwalifikowanej, połączonym z emisją okolicznościowych odznak, plaketek i proporczyków rajdowych oraz pamiątkowych stempli.

14 września 1961 r. zainaugurowało działalność Koło Przewodników (Terenowych, od 1987 r. Turystycznych — odtąd zrzeszało także Przewodników Zakładowych). W 1961 r. formalne uprawnienia przewodnickie jako pierw-

⁹ W latach 1964–1967 wiceprezes, 1967–1970 członek ZO. Zmarł 13 października 1989 r. Pochowany został na cmentarzu parafialnym przy ul. Lwowskiej.

si otrzymali Kazimierz Janczykowski i Stanisław Skibiński (1919–1980)¹⁰ — z numerami legitymacji 3/L i 7/L. Wydawane w późniejszym okresie (1987–1990) przez Koło zeszyty szkoleniowe (w liczbie 10 tytułów) zajmują ze względów merytorycznych poczesne miejsce wśród około 30 publikacji krajoznawczych chełmskiego PTTK¹¹.

Z dniem 1 maja 1964 r. ustanowiono komórkę obsługi ruchu turystycznego (BORT PTTK), a 8 września roku następnego Oddział wpisany został, na mocy decyzji Prezydium WRN w Lublinie, do rejestru stowarzyszeń pod pozycją 176.

Rok 1970 przyniósł emisję medalu pamiątkowego z portretem K. Janczykowskiego (proj. Edward Gorol, bity w Mennicy Państwowej), co zapoczątkowało serię licznych (ogółem 55) uznanych w kraju wydawnictw medalierskich Oddziału¹².

15 kwietnia 1972 r. zmarł, wyróżniony m.in. Złotą Honorową Odznaką PTTK i Złotą Odznaką „Zasłużony Działacz Turystyki”, Kazimierz Paweł Janczykowski. W tym samym roku Oddział wyróżniony został przez Zarząd Główny za całokształt działalności na rzecz turystyki i krajoznawstwa Złotą Honorową Odznaką PTTK.

W związku z reformą administracyjną kraju, w połowie 1975 r. w siedzibie Oddziału powołano — z udziałem sekretarza generalnego ZG PTTK Jacka Węgrzynowicza — Zarząd Wojewódzki PTTK w Chełmie, na którego czele stanął Stanisław Stecko. Podlegały mu odtąd także oddziały w Krasnymstawie (istniejący od 18 XI 1969 r. pod prezesurą Jana Szewczyka, zarejestrowany po 2 II 1970 r.) i Włodawie (utworzony 29 V 1973 r. pod prezesurą Mieczysława Tokarskiego i zarejestrowany po 28 VI tr.; powołany 20 III 1949 r. Oddział PTK okazał się efemerydą) oraz nowo powstały 13 maja 1976 r. (zarejestrowany 31 VIII tr.) Oddział Zakładowy przy Urzę-

¹⁰ Nietuzinkowa postać, ceñiona nawet w lubelskim środowisku naukowym. W drugiej połowie 1954 r. p.o. konserwatora przyrody w Prezydium WRN w Lublinie, następnie muzealnik i od połowy 1971 r. archiwista. W latach 1954–1956 pełnił funkcję skarbnika, w latach 1957–1960 i 1970–1976 był członkiem Zarządu Oddziału. Zasłużony regionalista i publicysta krajoznawczy (autor 255 opracowań, artykułów i przyczynków), popularyzator dziejów i kultury ludowej ziemi chełmskiej oraz idei ochrony przyrody i zabytków. Wyróżniony m.in. Złotą Odznaką „Zasłużony w opiece nad zabytkami”. Pochowany na cmentarzu przy ul. Lwowskiej. Jego imieniem nazwano ulicę prostopadłą do ul. Jagiellońskiej.

¹¹ Por. wykaz w: *W stronę Chełma... Dzieje miasta i substancja kulturowa okolic*, red. Jan A. Paszkiewicz, Chełm 2000, s. 167–169.

¹² Zestawienie tamże, s. 170–176.

dzie Wojewódzkim w Chełmie pod prezesurą znanego później w całym kraju felietonisty Marka K. Kasza (15 IX 1949–16 IV 1996)¹³. W 1977 r. z inicjatywy działaczy Oddziału powołano Międzyoddziałowe Biuro ORT pod kierownictwem Błażeja Kilińskiego (1942–1991)¹⁴, przekształcone 1 lipca roku następnego w WBORT.

W 1979 r. Oddziałowi nadano imię nestora chełmskiego krajoznawstwa Kazimierza Janczykowskiego¹⁵. W lipcu tr. zorganizowano cykl centralnych imprez turystycznych (XX OWRP, zlot i spływ Bugiem) z udziałem ponad 400 osób — w tym przewodniczącej GKT T. Andrzejewskiej i sekretarza ZG PTTK Zdzisława Łysia. Rozpoczęły działalność Klub Piosenki Turystycznej „Bard” i Klub Turystyki Kolarskiej „Konus” pod prezesurą Bogdana Leszczyńskiego (7 III 1954–9 XI 1996)¹⁶.

W dniach 7–8 czerwca 1980 r. odbyły się uroczyste obchody „70-lecia zorganizowanego ruchu turystyczno-krajoznawczego na ziemi chełmskiej”. Oddział otrzymał wówczas sztandar ufundowany przez ZW PTTK w Chełmie z wyhaftowanym na jedwabnym płacie portretem patrona¹⁷. 19–22 lipca zorganizowano na zlecenie ZG PTTK „XXV Centralny Rajd i Zlot Turystów Zmotoryzowanych”. W tym szczytowym dla stanu jednostek organizacyjnych roku Oddział zrzeszał 2049 członków, po czym — w realiach stanu wojennego, permanentnego kryzysu gospodarczego i postępującej pauperyzacji społeczeństwa — ich liczba uległa sukcesywnie zmniejszeniu.

¹³ Funkcję prezesa ZO przy UW pełnił do 22 XII 1976 r. Pochowany na cmentarzu komunalnym przy ul. Mościckiego.

¹⁴ Zmarł 9 II 1991 r. Kierował BORT-em do 1982 (?) r. Członkiem PTTK był od 1969 r., w latach 1970–1971 i 1974–1980 prezes Koła Przewodników, 1972–1974 przewodniczący Komisji Rewizyjnej, 1976–1981 członek Zarządu Oddziału. Przewodnik terenowy, przewodnik Turystyki Pieszej, instruktor Krajoznawstwa Regionu i Kształcenia Kadr. Autor materiałów szkoleniowych i wykładowca, kolekcjoner materiałów krajoznawczych i działacz turystyki młodzieżowej. Pochowany na cmentarzu przy ul. Mościckiego.

¹⁵ Na okoliczność zbliżającego się 70-lecia Oddziału wydano w tym samym roku dwie repliki (mniejsza średnica krążka i forma klipy) medalu z 1970 r. z wizerunkiem Patrona.

¹⁶ Członek Prezydium w latach 1981–1985 i członek ZO w latach 1985–1989. Zmarł po przewlekłej chorobie. Pochowany na cmentarzu przy ul. Lwowskiej.

¹⁷ Z okazji 70 lat zorganizowanego krajoznawstwa chełmskiego wydano medal pamiątkowy z popiersiem kronikarza chełmskiego XVII w. Jakuba Suszy (proj. Jerzy Jarnuszkiewicz, bity w Mennicy Państwowej). Na cmentarzu przy ul. Lwowskiej odsłonięto uroczyste pomnik na grobie Patrona, ufundowany przez Oddział. Od tej pory mogiłę znaczy granitowy głaz z wykutym napisem głoszącym, że tu spoczywa „zasłużony pedagog i regionalista chełmski”. Od 1986 r. profesor jest także patronem Szkoły Podstawowej nr 6. W 1973 r. jego imieniem nazwana została ulica równoległa do Jagiellońskiej i Grunwaldzkiej (między nimi).

Wzrost liczby członków w „radosnej” dekadzie Gierka, w porównaniu z okresem siermiężnej „małej stabilizacji” Gomułki nie jawił się bynajmniej na tle kraju jako coś osobliwego. Rezultatem zaciągniętych na Zachodzie pożyczek były bowiem stosunkowo duże dotacje dla wszelkich koncesjonowanych organizacji i stowarzyszeń. Z drugiej jednak strony PTTK — nomen omen stowarzyszenie wyższej użyteczności — było wyjątkową na tle ponurej, szarej rzeczywistości realnego socjalizmu organizacją społeczną, w której mieścili się ludzie różnego autoramentu, formatu, światopoglądu, wyznania czy (nierzadko głośno artykułowanych nawet) opcji politycznych. Tutaj właśnie znaleźć można było odskocznię i ażył, szerokie spektrum zainteresowań, możliwości realizacji pasji wręcz organicznikowskich i wreszcie samorealizacji. Mimo umasowienia i wynikających stąd wielorakich możliwości infiltracji środowiska, z zewnątrz i od wewnątrz, na marginesie oficjalnego nurtu kształtowały się niepokorne politycznie postawy¹⁸ i prawe obywatelsko charaktery. W mikroskali PTTK mogło dać swoim działaczom, jeśli tego oczywiście chcieli, pierwsze lekcje wzajemnej tolerancji, odpowiedzialności jednostkowej i zbiorowej oraz operatywności w działaniu. Stanowiło szkołę elementarną procedur demokratycz-

¹⁸ W środowisku kadry społecznej Oddziału funkcjonowała w drugiej połowie lat siedemdziesiątych 6-osobowa grupa terenowa nielegalnej opozycji demokratycznej — Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela, zawiązana z inicjatywy tajnego Nurtu Niepodległościowego. Zajmowała się m.in. samokształceniem i kolportażem bezdebitowej literatury tzw. drugiego obiegu. W 1981 r. Oddział PTTK współorganizował z Komisją Zakładową „Solidarności” Pracowników Oświaty i Wychowania Regionu Chelmskiego rajdy „Kościuszkowski” oraz „Szlakami Walk o Niepodległość i Umocnienie Państwowości Polskiej”, a z KZ „S” przy WUT rajd „Łącznościowców”. W konkursie krajoznawczo-historycznym podczas ostatniego z wymienionych rajdów startował m.in. Marian Piłka, późniejszy prezes ZChN i wiceprzewodniczący AWS. Trafił na pytanie o PKWN, a wielu uczestników dziwiło się jeszcze wówczas rzetelnej odpowiedzi na to pytanie ze strony zawodowego skądinąd historyka. Pracował przez kilka miesięcy w Korolówce, gdzie dokonywał podczas lekcji PO „przeglądu sił antysocjalistycznych” i skąd uciekał zagrożony aresztowaniem przez SB, podobnie jak później z Ośrodka Odosobnienia dla Internowanych w Zakładzie Karnym we Włodawie. Były w PRL takie czasy, kiedy nie tylko ludzie, ale także ich modlitwy w kościołach przy okazji zwiedzania, proporzycy rajdowe z napisem „solidarycą”, karty uczestnictwa w imprezie turystycznej z profilem postaci Piłsudskiego, pieśni patriotyczne i legionowe, więzanki i znicze na mogiłach czy u stóp pomników z lat 1863–1864 i 1918–1920 jawiły się funkcjonariuszom SB i nadgorliwym przedstawicielom władz oświatowych jako niebezpieczne i wręcz groźne dla narzuconego systemu.

nych¹⁹. Obliczył ktoś, iż w składzie pierwszego wyłonionego później w wolnych wyborach Zgromadzenia Narodowego III RP 2/3 stanowili (nieprzypadkowo przecież!) właśnie członkowie PTTK.

*

*   *   *

W 1982 r. w związku z likwidacją WBORT (ze względów ekonomicznych) Oddział przystąpił do prowadzenia niewyodrębnionej działalności gospodarczej, poszerzając w roku następnym jej zakres o obsługę ruchu turystycznego oraz handel na zasadach agencji.

W 1983 r. powołano Kluby Turystyki Kajakowej „Delfin” w Chełmie i „Rumpel” w Rejowcu oraz prowadzący działalność nieprzerwanie do dnia dzisiejszego Klub Górski „Watra” — organizatora 4 rajdów „Majowych” (w tym 2 beskidzkich i 2 sudeckich), 10 rajdów „Blask Watry” w Górach Świętokrzyskich i 20 obozów wędrownych, ostatnio o charakterze trampinowym, połączonych ze szkoleniem młodzieżowych organizatorów turystyki, w Karpatach i na ich Pogórzu.

22 lipca 1986 r. Oddział wyróżniony został Odznaką „Zasłużony dla miasta Chełma”. 28 kwietnia 1990 r. sam ustanowił dwustopniową Regionalną Odznakę Krajoznawczą „Znam Chełm” dla uczczenia 80-lecia Oddziału PTK — PTTK i zbliżającego się 600-lecia nadania prawa miejskiego Chełmowi. Z dniem 1 stycznia roku następnego Oddział przejął — na mocy umowy z ZG — część majątku zlikwidowanego ZW PTTK, włącznie ze zbiorami RPK, przekazanymi później Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej i Muzeum Okręgowemu.

Tymczasem, niemal niepostrzeżenie dla społecznej kadry statutowej, nadciągają zaczęły nad Oddział „czarne chmury”. Głównymi symptomami sprowokowanego przez garstkę wtajemniczonych do końca „zawodowców”, działaczy i pracowników, nieszczęścia miały być sprawy: modernizacji dzwonnicy na „Górcie” (1988–1991), umowy z firmą „Global Impex”, niepra-

---

¹⁹ Absolwentem tej właśnie „szkoły” jest np., jak wolno chyba sądzić, Tadeusz Syryjczyk — niegdyś wiceprezes ZG PTTK, a później minister transportu i gospodarki morskiej, któremu zresztą turystyka właśnie kompetencyjnie podlegała. W wymiarze regionalnym i lokalnym zaś z pewnością Waldemar Szynal (b. kierownik Urzędu Rejonowego, aktualnie dyrektor PPKS w Chełmie), Zygmunt Gardziński (przewodniczący Rady Miejskiej I kadencji, zastępca prezydenta miasta Chełma), Mirosław Sawicki (radny gminy w Kamieniu, marszałek chłopów polskich b. woj. chełmskiego i obecnego lubelskiego) i Hubert Wiciński (przewodniczący Rady Gminy w Sawinie).

widłowości rozliczeń niektórych imprez turystyki kwalifikowanej (1992 r.), niezatwierdzonego (bo też i niewidzianego nigdy dotąd przez nikogo!) bilansu Oddziału za 1992 r., wreszcie funkcjonowania PTTK „Optimy” Sp. z — nad wyraz — o.o. (1992–1993). W związku z zobowiązaniami finansowymi na rzecz Skarbu Państwa, osób prawnych i fizycznych oraz likwidacją owej spółki, kierowanej przez Ryszarda Mendla, Teresę Wosińską i Józefa Tworka (w charakterze pełnomocnika!) na Zjeździe 17 marca 1995 r. nie udzielono wyżej wymienionym absolutorium.

W 1993 r. Oddział — borykając się z problemami natury prawnej i usiłując sprostać słusznym roszczeniom wierzycieli — zmuszony był zwolnić pracowników etatowych i zaprzestać działalności gospodarczej oraz przeszedł na formułę pracy wyłącznie społecznej. Trzykrotnie też odtąd tracono i pozyskiwano lokal, zmagano się z zagadnieniami natury organizacyjnej i finansowej, lecz ocalono przecież fizyczne istnienie Oddziału z ponad 90-letnimi już tradycjami!

W niełatwym dla wielu okresie transformacji ubywało członków, znakiem czasu stała się fluktuacja i tak niezbyt licznej kadry programowej i opiekunów SKKT. Nie utrzymano zwartości środowiska przewodników i pilotów wycieczek — niektórzy współpracować zaczęli z biurami podróży i firmami przewozowymi, nawet z właścicielami „Labirynt”-u S.C. (Chełmskie Podziemia Kredowe), nie bacząc na to, co wcześniej o nich mówili. Kilka osób wreszcie znalazło dla siebie miejsce w nowo powstałym w 1998 r. Oddziale Wojskowym PTTK w Chełmie pod prezesurą kol. Witolda Klizy. W międzyczasie, po wieloletnim okresie „uśpienia”, rozwiązany został ostatecznie Oddział Zakładowy przy Urzędzie Wojewódzkim.

Wielu działaczy Oddziału odeszło na wieczny już spoczynek, by wymienić znanych bezpośrednio naszemu pokoleniu śp.: Edmunda Pilarzkiego²⁰, Bogdana Szyszkowskiego²¹, Teresę Szukwicz²², Barbarę Ada-

²⁰ „Mundek” był przodownikiem Turystyki Pieszej zrzeszonym w Klubie „Drepciu-chy”. Żył 28 lat. Zmarł śmiercią tragiczną 30 XI 1985 r. Pochowany na cmentarzu przy ul. Mościckiego.

²¹ „Danek” (28 IV 1931–10 XI 1986), ceniony w środowisku turystycznym i sportowym Chełma (LZS), był wychowawcą wielu pokoleń młodzieży. W latach 1976–1979 członek ZO (1978–1979 p.o. prezesa), 1979–1981 sekretarz, 1981–1985 członek prezydium, od 1985 wiceprezes. Zmarł nagle w czasie prowadzonej lekcji WF w Zespole Szkół Rolniczych w Okszwowie, gdzie dzięki jego inicjatywie w 1966 r. została oddana do użytku (największa wówczas w powiecie) sala gimnastyczna. Jego imię widnieje tamże na tablicy pamiątkowej. Pochowany na cmentarzu przy ul. Mościckiego.

²² Z domu Michalczyk (6 VII 1932–1 IV 1988). Od 1966 r. przewodnik terenowy, długoletni pracownik PTTK. Pochowana na cmentarzu przy ul. Mościckiego.

mek²³, Czesława Dopieralskiego²⁴, Jana Grzelę²⁵, Albina Kuczyńskiego²⁶, Zofię i Jana Matczuków²⁷.

W listopadzie 1993 r. miało miejsce spotkanie środowisk przewodnickich chełmskiego i lubelskiego w podziemiach kredowych, które potraktowane zostało jako I Forum Oddziałów PTTK Regionu Lubelskiego, dając początek obecnemu Porozumieniu Oddziałów PTTK Województwa Lubelskiego. Według „Sprawozdania Zarządu Głównego PTTK z działalności w 1998 r.” Oddział im. Kazimierza Janczykowskiego w Chełmie z liczbą 259 członków i 2231 uczestników imprez turystyki kwalifikowanej plasował się na drugim miejscu po Oddziale Miejskim w Lublinie, pośród 21 Oddziałów PTTK istniejących w województwie lubelskim. I tylko tutaj, poza Lublinem, funkcjonują Komisja Turystyki Górskiej i Terenowy Referat Weryfikacyjny Gór-

²³ Członek ZO w latach 1979–1981, prezes Koła Przewodników 1981–1984 (z przerwami spowodowanymi długą chorobą). Zmarła 2 VII 1991 r. w wieku lat 47. Pochowana na cmentarzu przy ul. Mościckiego.

²⁴ Przewodnik Turystyki Pieszej. Znany z pasji i ceniony animator kultury oraz reżyser związany z Teatrem Ziemi Chełmskiej, któremu ten zawdzięczał sukcesy w skali ogólnopolskiej. Miłośnik i znawca poezji K. I. Gałczyńskiego. Żył w latach 1939–1992. Pochowany na cmentarzu przy ul. Mościckiego.

²⁵ „Jasio”, znany wielu rodowitym chełmianom jako „Wujcio” (1905–1996), odgrywał w środowisku nader sympatyczną rolę pomostu pokoleniowego „między dawnymi a nowymi czasami”. Znał przecież osobiście dr. E. Łuczkińskiego, K. P. Janczykowskiego i wielu innych prekursorów PTTK. Sam był członkiem ZO w latach 1964–1974. Ułan (st. wachmistrz) 21 Pułku Ułanów Nadwiślańskich Wołyńskiej Brygady Kawalerii, członek chełmskiego gniazda PTG „Sokół”, piechur, kolarz i narciarz (odnoszący przed wojną sukcesy w branżowych zawodach ogólnopolskich), emerytowany kolejarz. 25 kwietnia 1998 r. — w trakcie inauguracji obchodów 125. rocznicy zorganizowanego ruchu turystyczno-krajoznawczego na ziemiach polskich oraz jubileuszu 90-lecia PTK w regionie — odsłonięto uroczystość na jego grobie (ul. Mościckiego) ufundowany przez Oddział pomnik z tablicą granitową, na której napis i emblemat PTTK wykonał plastyk Jan Szewczyk.

²⁶ Urodził się w 1940 r., od 1959 r. członek PTTK. Członek ZO w latach 1976–1981, wiceprezes 1974–1976 i 1981–1985, prezes 1985–1989. Pierwszy wiceprezes w 1975 r., następnie skarbnik ZW. Członek Głównego Sądu Koleżeńskiego PTTK. Instruktor krajoznawstwa Polski, ochrony przyrody (kierownik Inspektoratu Straży OP) i kształcenia kadr, przewodnik terenowy i przewodnik turystyki pieszej, niestrudzony opiekun zabytków, publicysta i fotograf. Długoletni działacz turystyki młodzieżowej (animator rajdów „Międzyinternatowych” i eliminacji OMTT-K) — także w PTSM, ZHP i LOP — oraz opiekun jednostek organizacyjnych (Koło „Trybiki” przy ZSMech., Internat i Klub Osiedlowy „Azymuty”). Zmarł po ciężkiej chorobie 8 I 1996 r. Pochowany na cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie.

²⁷ W 1961 r. jako czwarta otrzymała uprawnienia przewodnickie z numerem legitymacji 25/L. Przewodnik turystyki pieszej nr 697/66/II. Pochowana na cmentarzu przy ul. Lwowskiej.

skiego Oddziału Turystyki, co stanowi pokłosie usilnych zabiegów garstki chełmskich „górali” z Tadeuszem Sławińskim²⁸ na czele na początku lat osiemdziesiątych. W kraju z kolei znany być może Oddział dzięki wielu sukcesom reprezentujących go — i województwo zarazem — drużyn Koła T-K „MłodziK” przy MDK w Chełmie i SKKT „Dreptak” przy SP w Sawinie pod opieką Sławomira Korpysza w finałach centralnych Ogólnopolskiego Młodzieżowego Turnieju Turystyczno-Krajoznawczego.

Oferta programowa Oddziału, kierowana zwłaszcza do dzieci i młodzieży powiatu chełmskiego (grodzkiego i ziemskiego), sprowadza się głównie do wycieczek pieszych i kolarskich po województwie. Są one zawsze ukierunkowane merytorycznie. W latach 1997–1998 członkowie PTTK penetrowali region pod kątem chronionych obiektów przyrodniczych, co zaowocowało szkoleniem społecznych opiekunów przyrody i reaktywowaniem oddziałowej Komisji Ochrony Przyrody. W roku 1999 zwiedzali typowe dla poszczególnych stylów w sztuce obiekty architektury sakralnej, w bieżącym Oddział zwraca uwagę na architekturę świecką i prowadzi szkolenie społecznych opiekunów zabytków, mając w perspektywie reaktywowanie Komisji Opieki nad Zabytkami oraz pracę kulturalną ku pożytkowi środowiska lokalnego i regionu — naszej wspólnej „małej Ojczyzny”.

BIBLIOGRAFIA

1. *Pagóry. Jednodniówka ZO PTTK im. K. Janczykowskiego w Chełmie 1910–28 IV–1985*, pod red. Juliana Adamczewskiego i Jana A. Paszkiewicza, Chełm 1986.
2. Paszkiewicz Jan A., *PTTK. Oddział im. Kazimierza Janczykowskiego w Chełmie* (folder — składanka), ZO PTTK i WOIT, Chełm 16 marca 1987.
3. Płecha Ryszard, *Z prac krajoznawczych. Województwo chełmskie (Materiały krajoznawcze województwa chełmskiego 1970–1978)*, ZG PTTK Komisja Krajoznawcza i ZW PTTK w Chełmie, Warszawa 1980.
4. Prożogo Konstanty, *70 lat krajoznawstwa chełmskiego 1910–1980*, maszynopis, PTTK Zarząd Oddziału w Chełmie, Chełm 1980.
5. Tenże, *Medale chełmskie 1795–1982*, Muzeum Okręgowe i PTTK ZW w Chełmie, Chełm 1983.

²⁸ W 1961 r. jako piąty otrzymał uprawnienia przewodnickie z numerem legitymacji 26/L. Honorowy Przewodnik Turystyki Pieszej — PTP nr 699/66/II. Animator pierwszych oddziałowych rajdów pieszych i projektant odznak rajdowych. Zmarł 31 I 2000 r. w wieku 69 lat. Pochowany na cmentarzu przy ul. Lwowskiej.

6. Tenże, *Medale chełmskie, t. 2, 1983–1996*, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Muzeum Okręgowe i Zarząd Okręgu Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Chełmie, Chełm 1997.
7. Tenże, *Patroni ulic Chełma. Postacie związane z miastem i ziemią chełmską urodzeniem lub działalnością*, Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Zarząd Okręgu Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Chełmie, Chełm 1997.
8. *Tradycje chełmskiej turystyki i krajoznawstwa 1910–28 IV–1995* (teksty K. Prożogo i J. A. Paszkiewicza), Oddział PTTK im. Kazimierza Janczykowskiego, Chełm 17–19 marca 1995.
9. *W stronę Chełma... Dzieje miasta i substancja kulturowa okolic*, pod red. Jana A. Paszkiewicza, PTTK Oddział im. Kazimierza Janczykowskiego w Chełmie, Chełm 2000.
10. Materiały różne (ze zbiorów własnych autora).